

ФЕНОМЕН ДИТЯЧОЇ ЛЕКСИКИ ТА ЇЇ ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена розгляду феномена дитячої лексики, основних напрямків теоретичних досліджень цієї лексики та творчих аспектів мовленнєвої діяльності дитини. Проводиться аналіз дитячих новотворів з погляду їхніх структурно-семантичних особливостей та способів словотворення.

Ключові слова: дитяча лексика, дитячий неологізм, словотворчість, нормативна мова.

Статья посвящена рассмотрению феномена детской лексики, главных направлений теоретических исследований этой лексики и творческих аспектов речевой деятельности ребенка. Проводится анализ детских новообразований с точки зрения их структурно-семантических особенностей и способов словообразования.

Ключевые слова: детская лексика, детский неологизм, словотворчество, нормативный язык.

The article deals with the phenomenon of child's vocabulary, the main directions of theoretical researches of this vocabulary and creative aspects of the child's speech. The analysis of child's neologisms is conducted in terms of their structural and semantic features and ways of word formation.

Key words: child's vocabulary, child's neologism, word formation, normative language.

Мова – це складна й багатогранна система як у структурному, так і в функціональному аспектах. Дитяча лексика – один із важливих елементів різнопланової мовної системи, адже дослідження цього явища розширює наші уявлення про мову, її функції та особливості формування.

Вивчення дитячої лексики вже протягом багатьох років привертає до себе увагу лінгвістів, психологів, соціологів, педагогів та інших учених, які працюють у галузі гуманітарних наук. Дослідження цього феномена є необхідним для вирішення багатьох теоретичних і практичних питань, пов'язаних із виникненням і розвитком людської мови, її викладанням тощо.

Дитяче мовлення є об'єктом дослідження багатьох наук: психології (Л.Н. Галігузова, О.О. Смирнова), лінгвістики та психолінгвістики (А.М. Шахнарович, Н.М. Юр'єва).

Фундаментальні теоретичні дослідження дитячої лексики проводяться у трьох основних напрямках:

1) психолінгвістичному (трансформаційно-породжуюча граматики Н. Хомського, теорія семантичних складових (С. Кларк), теорія «функціонального ядра поняття» (К. Нельсон), теорія прототипу (Е. Рош та М. Боверман);

2) теорії мовної діяльності (праці А.А. Леонт'єва, Д.Б. Ельконіна, Н.І. Жинкіна, А.М. Шахнаровича, Л.Ф. Обухоної та ін.; комунікативні та некомунікативні прояви мовної поведінки (Я. Пруш), тенденція до комплексного вивчення мовленнєвої діяльності дитини);

3) когнітивному (мовленнєвий розвиток дитини розглядається в зв'язку з розвитком загальних когнітивних спроможностей дитини (модель суперництва Е. Бейтс і Б. Мак-Вінні та ін.).

У дитячі роки розвиток мовлення відбувається в двох основних напрямках: поперше, інтенсивно поповнюється словниковий запас та засвоюється морфологічна система мови, якою говорять оточуючі; по-друге, мовлення забезпечує перебудову когнітивних процесів (уваги, сприйняття, пам'яті, уявлення, а також мислення) (В.С. Мухіна) [1].

Активність засвоєння мови дитиною виявляється в дитячих неологізмах. Акт словотвору в дитячому мовленні відбувається в результаті складної взаємодії словесних структур, де суттєвий компонент становлять утворення за аналогією. Проте з часом словотворчість згасає та в 5-6 років звичайно вже не спостерігається. Так, К.І. Чуковський зазначає, що «починаючи з двох років, дитина на короткий час стає геніальним лінгвістом, а потім, у віці 5-6 років, утрачає цю геніальність» [2: 19]. Саме тому в дискурсі п'яти-семирічних дітей приклади дитячих неологізмів одиничні.

Одним із найдивовижніших феноменів дитинства є неусвідомлювана словесна творчість (створення дитиною слів відповідно до її рідної мовленнєвої системи).

Творчі аспекти мовленнєвої діяльності дитини досліджували Ф. де Сосюр, В.О. Богородицький, І.О. Бодуен де Куртене, М.Ф. Грушевський, О.М. Гвоздев, К.І. Чуковський, Т.М. Ушакова, С.Н. Цейтлін, Л.В. Щерба, М.С. Рибников. Ці дослідники зазначають, що словотворчість є однією з найважливіших особливостей мовленнєвого розвитку дитини. Адже дитина творить нові слова, щоб назвати невідомі їй явища й поняття. А більшість слів вона засвоює шляхом наслідування, аналогії з мовою дорослих [3; 2; 4].

Дитячі новотвори розуміють як лексичні одиниці, які мають статус слів, самостійно побудовані дитиною, відсутні в нормативному слововживанні.

Дитячу лексику розглядають як своєрідне дзеркало, в якому відображається нормативна мова. Аналіз процесу переходу лексем із мовлення дорослих у мовлення дітей дає змогу отримати нові знання про будову нормативної мови або перевірити дані, отримані за допомогою інших методів дослідження.

Сьогодні зацікавленість лінгвістів феноменом дитячої лексики в Україні поступово зростає. Відомі два основні підходи до аналізу дитячого мовлення:

- ✓ дослідження лексем дитячого мовлення з позицій нормативної мовної системи;
- ✓ відношення до мовної системи дитини як такої, що характеризується відомим ступенем автономності і яка може певною мірою задовольняти комунікативні потреби дитини.

Щодо першого підходу, то дитяча лексика розглядається як «недозріла» мова дорослих, яка характеризується відсутністю повного набору одиниць і категорій мови дорослих, специфічністю їхніх форми, змісту, функціонування. Адже саме мова дорослих є для дітей еталоном, якого вони несвідомо прагнуть досягнути. До того ж саме мову дорослих діти трансформують і на її основі творять власну мовну систему.

Другий підхід розглядає дитячу лексику в межах мовної системи дитини, яка сформувалася на певному віковому етапі (без оцінки «правильно» – «неправильно» відповідно до усталених норм). При цьому потрібно враховувати не лише мовні засоби, якими користується дитина, але і смисл, який вона прагне виразити.

Дитяче мовлення віддзеркалює й фіксує різноманітні особливості нормативної мови. У цій статті ми спробуємо розглянути дитячі мовленнєві новотвори з погляду їх-

ніх структурно-семантичних особливостей, спираючись на теоретичні положення О.В. Бондарка [5].

Матеріалом для дослідження стали лексеми дитячого мовлення, відібрані з «Етимологічного словника української мови» [6], «Словника української мови» Б.Д. Грінченка [7], «Словника української мови» (в 11-ти томах) [8], «Словника української мови 16 – першої половини 17 ст.» [9].

У дітей здібність створювати нові слова виявляється лише на певній стадії їхнього розвитку (зазвичай від двох років). Багато дітей проходять стадію, яку зарубіжні дослідники називають U-shaped development (перехід від правильної форми до неправильної, а через деякий час знову до правильної). Перехід до неправильної форми слів і є створенням інновації, що свідчить про засвоєння дитиною певного фрагмента словотвірного чи словозмінного механізму мови (цей процес отримав назву «продуктивного» використання мовних одиниць) [4].

Багато дослідників дитячої лексики стверджують, що однією із основних причин творення дітьми нових слів є розрізнення мисленнєвого (понятійного, логічного) змісту й змісту власне мовного. Саме осягнення рідної мови розуміють як поступове оволодіння узуальними (загальноприйнятими в суспільстві) способами кодування смислів.

В основі мовних значень (граматичних, лексичних і словотвірних) лежить мисленнєвий зміст, який проходить мовне оброблення залежно від специфіки мови. Мовний та мисленнєвий змісти є самостійними сутностями, але останній може бути відтворений і немовними засобами. Відомо, що невербальними засобами передачі смислів користуються й дорослі, проте в комунікативній діяльності дитини раннього віку ці немовні засоби (жести, вокалізація) трапляються набагато частіше.

Дитячі формотвірні інновації порівняно з відповідними нормативними формами, як правило, характеризуються:

1) більшою мірою семантичної мотивованості (встановлення більш строгих і послідовних відповідностей між граматичним значенням і смислом);

2) більшою послідовністю формальної фіксації змістових відмінностей (що пов'язано з більш стандартними співвідношеннями між граматичним значенням і граматичною формою).

Дитяча лексика віддзеркалює й фіксує різноманітні особливості нормативної мови, адже, як зауважує І.О. Бодуен де Куртене, «за дитячими інноваціями можна уявити майбутній стан мови» [4: 160].

Можна визначити такі групи дитячих лексем:

1) здрібнілі форми: *базя* «вівця, ягня», здрібніла форма від іменника *баран*; *кося* «колик, конячка», афективне утворення, яке виникло як зменшувальна форма до слова *кінь*; *муній* «малий» (афективне утворення, яке виникло в дитячій мові на основі прикметника *малий*); *подуся* «подушка»; *розя* «різка»; *биця* «бик, корова»; *буля* «білий хліб, булка»; *цюця* «собака»; *гуля* «голуб»; *каця* «качка»; *кольо* «калач, крендель, білий хліб», здрібніла форма від *калач*; *лозя*, *лизя* «ложка»; *ладки* «долоні» (ладушки – дитяча гра, зменшувально-пестлива форма від *ладоня*, яке виникло внаслідок метатези у слові *долоня*); *медя* «мед», «усе солодке»; *медьо* «солодощі»; *мися* «миска»; *муся* «муха»; *нося* «ніс»; *нозя* «нога»; *паля* «палиця»;

2) результат характерного для дитячої мови скорочення назви слів: *бальо* «бублик», «гостинень»; *кука* «воша, комаха», результат скорочення слів *кузька, комаха*; *кука* «лялька», результат скорочення слова *кукла* «лялька»; *дюдя* «холод, холоднеча», *зюзя* «холод, холодно»;

3) результат редукації: *боля* – від *бараболя* (картопля); *купі* – від *купатися*;

4) результат редуплікації: *ньоня* «молоко», результат видозміни форми *моня* з уподібненням приголосних, зумовленим схильністю дитячої мови до редуплікації складів; *папа* «хліб», результат редуплікації вигуку *па*, який у дітей не має конкретного значення, але якому приписали значення «їсти», наявне в багатьох навіть не близькоспоріднених мовах; *пипа, пупя* «вода», редуплікативне утворення (характерне для слів дитячої мови від основи *пи-* «пити»);

5) вигуки на позначення певних дій: *бусі* (*бусь, буць, бубусі, бушки, бусьнути*) – вигук на позначення падіння або зіткнення двох предметів, властивий дитячій мові варіант до *бух; буц* – вигук на позначення дії лягати в ліжку; *куця, коця* «свиня, поросся» (*коць-коць* – вигук, яким підкликають свиней); *куця* «собака», *куці-куці* – вигук, яким підкликають щенят; *пруська* «вівця» (похідне від вигуку, яким кличуть овець); *пруті* «гуляти», похідне утворення від вигуку *тпру-тпру; пупя* «курка», *пупі* – вигук для підкликання курей; *тьоті* «чобітки, черевички», *тьоп* – вигук для передачі удару, хлопання, стуку, падіння; *тютя, тютька* «курка, курча», складова частина вигуку, яким кличуть курей;

6) звуконаслідувальні утворення: *дзень* – звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дзінь* («все, що дзвенить»); *миня* «корова, віл, теля», звуконаслідувальне походження від *мукати*; *ням-ням* «їсти» (звуки, які виникають при споживанні їжі); *паця* «свиня», похідне утворення від звуконаслідувального вигуку *паць*, що первісно вживався для імітації звуків, які видає свиня під час їди, а згодом став використовуватися для підкликання свиней; *гами* «їсти», звуконаслідувальне утворення від процесу споживання їжі «гамати», «гамкати»; *джа* – звук від удару різкою; *ляля* «дитина», звукообразувальне утворення, пов'язане з дитячим лепетанням; *люля* «колиска» (*лю-лю* – приспів при колиханні дитини);

7) форми на позначення вигаданих істот: *каба, кибя* – уявна страхітлива істота; *гава* – щось страшне, вигадана істота, якою лякають дітей;

8) результат фонетичної видозміни слів нормативної мови: *ковхан* «стусан» (можливо, результат видозміни слова *штовхан*); *няня, няньо, нямньо* «м'ясо», результат видозміни форми *м'ясо*; *кутя* «хустка», результат фонетичного спрощення дитячого *хустя* «хустка» при можливому впливі з боку *кутати*;

9) результат контамінації форм слів: *най* «дай», результат контамінації форм *на* «візьми» і *дай*; *тюпа* «курка», результат контамінації слів *тютя* і *ціпа*;

10) похідні утворення: *буцьо* «яблуко», похідне від *буц* (прізвиська подолян, волинян за місцем походження сорту); *ниняти* «спати» (походить із приспіву при заколисуванні дитини).

Отже, базою для утворення більшості проаналізованих лексем є звуконаслідувальні слова, особливо вигуки, та здібнілі форми. Очевидно, що багато слів дитина засвоює шляхом наслідування мовлення дорослих.

Враховавши особливості творення слів дітьми, можна визначити такі способи їхнього словотворення:

1) видозміна нормативних слів із мовлення дорослих: *їці* «їсти», *лозя* «ложка», *масьо* «масло»;

2) індивідуальна словотворчість дітей:

✓ випадкова: *молоньо* «молоко»; *нюра* «м'ясо»;

✓ пов'язана з намаганням надати слову внутрішньої форми (це явище відоме під назвою «народна етимологія»): *тьопті* – від *топати*; *буц* – від *буцати*.

Дитячі новотвори становлять частину українського загальнонародного словника. Але, як бачимо, вони є швидше прикладами порушення мовних норм. Дитяча лексика свідчить про чималі потенційні можливості розвитку української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мухина В. С. Возрастная психология : феноменология развития, детство, отрочество : учебник для студ. вузов / Валерия Сергеевна Мухина. – 3-е изд., стереотипное. – Москва : Академия, 1998. – 456 с.

2. Чуковский К. И. От двух до п'яти : книга для родителей / Корней Иванович Чуковский. – М. : Педагогика, 1990. – 384 с.

3. Грушевський М. Ф. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Федорович Грушевський. – К. : Либідь, 2006. – 256 с.

4. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок : Лингвистика детской речи : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Стелла Наумовна Цейтлин. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

5. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / Александр Владимирович Бондарко. – Л., 1978. – 176 с.

6. Етимологічний словник української мови : в 7-ми томах / НАНУ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Уклад. : Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко; Редкол. О. С. Мельничук та ін. – Київ : Наукова думка. – (Словники України).

7. Словник української мови. В 4-х т. / НАНУ; Упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – Київ : Наукова думка.

8. Словник української мови : [В 11-ти т.] / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка.

9. Словник української мови 16 – першої половини 17 ст. : [у 28-ми вип.] / НАНУ, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; [редкол. : Д. Гринчишин, У. Єдліньська, Я. Закарєвська та ін.; гол. ред. : Д. Гринчишин]. – Львів.